

O‘ZBEKISTON DAVLAT VA JAMIYAT SIYOSATI TIZIMIDA EKOLOGIK RATSIONALLIKNING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-167-174>

Abduazimova Zarina Amirovna,

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi,

falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining davlat va jamiyat siyosati tizimida ekologik ratsionallik tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ekologik ratsionallik barqaror rivojlanish paradigmasining muhim komponenti sifatida talqin qilinib, uning davlat boshqaruvi, iqtisodiy siyosat, fuqarolik jamiyati institutlari va ijtimoiy ong tizimidagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ekologik mas’uliyat va ratsional qaror qabul qilish mexanizmlarini integratsiyalash zaruriyatini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: ekologik ratsionallik, barqaror rivojlanish, davlat siyosati, ekologik mas’uliyat, ijtimoiy ong, O‘zbekiston.

XXI asrning global rivojlanish dinamikasi insoniyat oldiga sifat jihatdan yangi chaqiriqlarni qo‘ymoqda. Iqlim o‘zgarishi, ekologik degradatsiya, bioxilma-xillikning qisqarishi va tabiiy resurslarning keskin kamayishi kabi jarayonlar an’anaviy iqtisodiy va siyosiy boshqaruv modellari samaradorligini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ekologik ratsionallik zamonaviy jamiyat taraqqiyotining fundamental mezonlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. U faqat resurslardan samarali foydalanish masalasi bilan cheklanmay, balki inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarning axloqiy, ijtimoiy va institutsional asoslarini qayta shakllantirishni anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan keng ko‘lamli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida ekologik omilning roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, Orol dengizi fojiasi, suv resurslarining tanqisligi, yer degradatsiyasi va urbanizatsiya jarayonlari ekologik muvozanatni ta’minlash masalasini davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirmoqda. Bu esa ekologik ratsionallikni davlat boshqaruvi tizimi, iqtisodiy strategiyalar va jamiyatning ijtimoiy ongiga kompleks tarzda integratsiya qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur muammo nafaqat amaliy, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy mohiyatga ega. Chunki ekologik ratsionallik inson faoliyatining maqsadlari, qadriyatlar va mas’uliyat chegaralarini qayta belgilash bilan bog‘liq bo‘lib, u klassik instrumental ratsionallikdan farqli ravishda uzoq muddatli barqarorlik, avlodlararo adolat va ijtimoiy muvozanat tamoyillariga asoslanadi [4, 571]. Shu jihatdan, ekologik ratsionallikni davlat va jamiyat siyosati tizimida tahlil qilish uni faqat ekologik yoki iqtisodiy kategoriya sifatida emas, balki kompleks ijtimoiy-falsafiy paradigma sifatida talqin etishni talab etadi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ekologik ratsionallik masalasi turli nazariy yondashuvlar doirasida o'rganilgan bo'lib, unda instrumental ratsionallik tanqidi, kommunikativ ratsionallik konsepsiyasi, mas'uliyat etikasi va xavf jamiyati nazariyasi muhim o'rin egallaydi. Biroq, ushbu yondashuvlarning milliy kontekstda, xususan O'zbekistonning davlat va jamiyat siyosati tizimi bilan o'zaro bog'liqligi yetarli darajada kompleks tahlil etilmagan.

Ekologik ratsionallik tushunchasi zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni qayta ko'rib chiqishga qaratilgan konseptual paradigma sifatida shakllanmoqda. Ushbu tushuncha klassik ratsionallik modelining chegaralarini kengaytirib, iqtisodiy samaradorlik va texnologik ustuvorlikdan tashqari ekologik barqarorlik, ijtimoiy adolat va axloqiy mas'uliyat omillarini ham o'z ichiga oladi. Shu bois ekologik ratsionallik ko'p qatlamli, integrativ va tizimli xarakterga ega bo'lgan ilmiy kategoriya sifatida talqin etiladi.

Nazariy jihatdan ekologik ratsionallikning shakllanishi klassik modern ratsionallikning tanqidi bilan bevosita bog'liq. Instrumental ratsionallik doirasida tabiat faqat resurs sifatida talqin qilinib, uning ekspluatatsiyasi iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida qaraldi [10, 69]. Biroq bu yondashuv ekologik inqirozlarning chuqurlashuviga olib keldi. Shu nuqtai nazardan, Frankfurt maktabi vakillari tomonidan ilgari surilgan instrumental aql tanqidi ekologik ratsionallikning nazariy poydevorini shakllantirdi. Unga ko'ra, ratsionallik faqat vositaviy samaradorlik bilan emas, balki uning ijtimoiy va ekologik oqibatlarini bilan ham baholanishi lozim.

Ekologik ratsionallik konsepsiyasining rivojlanishida kommunikativ ratsionallik nazariyasi muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, ratsional qarorlar faqat texnik hisob-kitoblar asosida emas, balki ijtimoiy muloqot, konsensus va umumiy manfaatlarni hisobga olish orqali shakllanadi. Bu esa ekologik muammolarni hal etishda davlat, jamiyat va fuqarolik institutlari o'rtasidagi hamkorlikni metodologik zarurat sifatida belgilaydi.

Bundan tashqari, ekologik ratsionallik mas'uliyat etikasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu yondashuv inson faoliyatining uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olish, ayniqsa kelajak avlodlar oldidagi javobgarlikni anglash zaruratini asoslaydi. Ekologik ratsionallik aynan shu nuqtada axloqiy o'lcham kasb etib, qaror qabul qilish jarayoniga ehtiyotkorlik, barqarorlik va chegaralanganlik tamoyillarini kiritadi.

Zamonaviy ijtimoiy nazariyalarda ekologik ratsionallik xavf jamiyati konsepsiyasi bilan ham uzviy bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv global ekologik xavflarning tizimli xarakterga ega ekanligini ta'kidlab, ratsional boshqaruvni risklarni oldindan aniqlash va minimallashtirish mexanizmlari bilan bog'laydi [2, 17]. Bu esa ekologik ratsionallikni nafaqat rivojlanish modeli, balki xavflarni boshqarish strategiyasi sifatida ham talqin qilish imkonini beradi.

Metodologik jihatdan ekologik ratsionallik quyidagi asosiy yondashuvlarga tayanadi. Birinchidan, tizimli yondashuv bo'lib, u ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarni o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sir qiluvchi elementlar sifatida ko'rib chiqadi. Ikkinchidan, dialektik yondashuv bo'lib, u rivojlanish jarayonidagi qarama-qarshiliklar, xususan iqtisodiy o'sish va ekologik cheklovlar o'rtasidagi ziddiyatni

aniqlash va ularni uyg'unlashtirish imkoniyatlarini izlashga qaratilgan. Uchinchidan, integrativ yondashuv bo'lib, u turli fanlar — falsafa, iqtisodiyot, ekologiya va siyosatshunoslikning bilimlarini yagona konseptual maydonga birlashtiradi.

Shuningdek, ekologik ratsionallikning metodologik strukturasi bir nechta o'zaro bog'liq darajalarni o'z ichiga oladi. Kognitiv daraja ekologik jarayonlar haqida ilmiy asoslangan bilimlarni shakllantiradi. Aksiologik daraja ekologik qadriyatlar tizimini, jumladan tabiatga ehtiyotkor munosabat, avlodlararo adolat va mas'uliyat prinsiplarini belgilaydi. Normativ daraja ushbu qadriyatlarni huquqiy va siyosiy me'yorlar orqali mustahkamlaydi. Amaliy daraja esa ekologik ratsionallikni real siyosiy va iqtisodiy qarorlar orqali amalga oshirishni ta'minlaydi [12, 103].

O'zbekiston Respublikasida ekologik ratsionallik davlat siyosatining muhim tarkibiy elementi sifatida shakllanib, u atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan institutsional mexanizmlar orqali amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayon davlat boshqaruvi tizimining normativ-huquqiy, tashkiliy va strategik darajalarida kompleks tarzda namoyon bo'ladi.

Avvalo, ekologik ratsionallikning institutsional asoslari normativ-huquqiy tizim orqali mustahkamlanadi. O'zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish, yer, suv, atmosfera havosi va biologik resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi qonunchilik bazasi shakllangan bo'lib, u ekologik xavfsizlikni ta'minlash va resurslardan foydalanishda ratsional yondashuvni joriy etishga xizmat qiladi. Mazkur huquqiy mexanizmlar ekologik cheklovlar, standartlar va monitoring tizimlari orqali davlat siyosatining ekologik yo'nalishini belgilaydi.

Ikkinchidan, ekologik ratsionallik davlat boshqaruvi institutlari faoliyatida aks etadi. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida vakolatli organlar tizimi shakllantirilgan bo'lib, ular ekologik nazorat, monitoring va tartibga solish funksiyalarini amalga oshiradi. Ushbu institutlar ekologik siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi hamda davlatning ekologik strategiyalarini hayotga tatbiq etishda markaziy o'rin tutadi.

Uchinchidan, ekologik ratsionallik strategik rejalashtirish tizimi orqali mustahkamlanadi. O'zbekistonda “yashil iqtisodiyot”ga o'tish, iqlim o'zgarishiga moslashish va tabiiy resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan uzoq muddatli dasturlar va konsepsiyalar qabul qilinmoqda. Ushbu strategiyalar ekologik omillarni iqtisodiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilib, davlat siyosatining barqarorlikka yo'naltirilganligini ifodalaydi.

To'rtinchidan, iqtisodiy mexanizmlar ekologik ratsionallikni institutsionallashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Resurslardan foydalanishda iqtisodiy rag'batlantirish, ekologik soliqlar, kompensatsiya va investitsiya mexanizmlari orqali ekologik mas'uliyatni oshirishga erishiladi. Bu esa iqtisodiy faoliyatni ekologik cheklovlar bilan muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Beshinchidan, ekologik ratsionallik xalqaro hamkorlik doirasida ham rivojlanmoqda. O'zbekiston global ekologik tashabbuslarda faol ishtirok etib, xalqaro

tashkilotlar bilan hamkorlikda ekologik loyihalarni amalga oshirmoqda. Bu jarayon milliy siyosatni global ekologik standartlar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ekologik ratsionallikni institutsionallashtirishda raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarning roli ortib bormoqda. Ekologik monitoring tizimlarini raqamlashtirish, ma'lumotlar bazasini shakllantirish va “aqli boshqaruv” elementlarini joriy etish ekologik qarorlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O'zbekiston davlat siyosatida ekologik ratsionallikning institutsional asoslari ko'p darajali va kompleks xarakterga ega bo'lib, u normativ-huquqiy tizim, davlat boshqaruvi institutlari, iqtisodiy mexanizmlar va strategik rejalashtirish orqali amalga oshiriladi. Mazkur institutsional tizim ekologik barqarorlikni ta'minlash va jamiyat rivojlanishini uzoq muddatli istiqbolda muvozanatli tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Ekologik ratsionallikning barqaror va samarali shakllanishi faqat davlat siyosati doirasida emas, balki jamiyatning ijtimoiy ong tizimi va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, ekologik ratsionallik jamiyatning qadriyatlar tizimi, madaniy me'yorlari va ijtimoiy amaliyotlarida aks etuvchi kompleks ijtimoiy hodisa sifatida talqin etiladi.

Ijtimoiy ong ekologik ratsionallikning fundamental asosini tashkil etadi. U insonning tabiatga bo'lgan munosabatini, ekologik mas'uliyat darajasini va ekologik xulq-atvor modelini belgilaydi. Zamonaviy sharoitda ekologik ongning shakllanishi individual darajadan chiqib, kollektiv ong va ijtimoiy institutlar darajasiga ko'tarilmoqda. Bu jarayon ekologik muammolarning global xarakter kasb etishi bilan izohlanadi. Natijada ekologik qadriyatlar — ehtiyotkorlik, barqarorlik, avlodlararo adolat va resurslarga mas'uliyatli munosabat — jamiyatning normativ asosiga aylanib bormoqda.

Ekologik ratsionallikning ijtimoiy ongda qaror topishida ekologik ta'lim tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'lim orqali ekologik bilimlar, qadriyatlar va kompetensiyalar shakllantirilib, ularning amaliy faoliyatga tatbiq etilishi ta'minlanadi. Bu esa ekologik ratsionallikni nafaqat nazariy tushuncha, balki kundalik hayotiy amaliyot sifatida mustahkamlash imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari ekologik ratsionallikni rivojlantirishda muhim vositachi va katalizator vazifasini bajaradi. Nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari, tashabbus guruhlari va ekologik harakatlar jamiyatda ekologik muammolarni ko'tarish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va davlat siyosatini takomillashtirishga ta'sir ko'rsatadi [6, 221]. Ular ekologik nazoratning muqobil shakli sifatida ham faoliyat yuritib, davlat va jamiyat o'rtasida samarali muloqotni ta'minlaydi.

Zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida ekologik ratsionallikning ijtimoiy shakllanishida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli keskin ortmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalar va ommaviy axborot vositalari ekologik muammolarni keng ommaga yetkazish, ekologik madaniyatni targ'ib qilish va jamoatchilik ishtirokini faollashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa ekologik ratsionallikni ijtimoiy diskursning ajralmas qismiga aylantirmoqda.

Shu bilan birga, ekologik ratsionallik jamiyatda ijtimoiy xulq-atvorning yangi modelini shakllantiradi. Bu model iste'mol madaniyatining o'zgarishi, resurslardan tejab-tergab foydalanish, ekologik xavfsiz mahsulotlarni tanlash va atrof-muhitga ehtiyotkor munosabatda bo'lish kabi amaliy ko'nikmalar orqali namoyon bo'ladi [8, 376]. Natijada ekologik ratsionallik individual darajadagi qarorlardan boshlab, kollektiv ijtimoiy amaliyotlargacha bo'lgan keng qamrovli tizimga aylanadi.

O'zbekiston sharoitida fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi ekologik ratsionallikni mustahkamlash uchun muhim imkoniyatlar yaratmoqda. Jamoatchilik nazorati, ijtimoiy tashabbuslar va mahalliy darajadagi ekologik loyihalar orqali jamiyatning ekologik muammolarga nisbatan faolligi ortib bormoqda. Bu esa ekologik siyosatni demokratlashtirish va uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ekologik ratsionallik va barqaror rivojlanish o'rtasidagi o'zaro munosabat zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda dialektik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu ikki kategoriya bir-birini inkor etmaydi, aksincha, o'zaro taqozo qiluvchi va bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida rivojlanadi [7, 294]. Dialektik yondashuv bu jarayonni qarama-qarshiliklar, o'zgarishlar va uyg'unlashuv orqali tushuntirish imkonini beradi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatning uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, ekologik ratsionallik ushbu uyg'unlikni ta'minlovchi tafakkur va qaror qabul qilish modelini ifodalaydi. Shu ma'noda ekologik ratsionallik barqaror rivojlanishning gnoseologik va aksiologik asosini tashkil etadi. U rivojlanish jarayonini faqat iqtisodiy samaradorlik mezonlari bilan emas, balki ekologik cheklovlar va ijtimoiy oqibatlar bilan ham baholash zaruratini ilgari suradi.

Dialektik yondashuv nuqtai nazaridan ekologik ratsionallik va barqaror rivojlanish o'rtasida bir qator ichki ziddiyatlar mavjud. Eng avvalo, iqtisodiy o'sish va ekologik cheklovlar o'rtasidagi qarama-qarshilik alohida ahamiyat kasb etadi. An'anaviy iqtisodiy model resurslarning intensiv ekspluatatsiyasiga asoslangan bo'lsa, ekologik ratsionallik resurslardan cheklangan va ehtiyotkorlik bilan foydalanishni talab etadi. Ushbu ziddiyatni hal etish dialektik inkor orqali, ya'ni iqtisodiy rivojlanish modelini sifat jihatdan yangilash orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchi muhim ziddiyat qisqa muddatli manfaatlar va uzoq muddatli barqarorlik o'rtasida namoyon bo'ladi. Amaliy siyosat va iqtisodiy faoliyat ko'pincha tezkor natijalarga yo'naltirilgan bo'lsa, ekologik ratsionallik kelajak avlod manfaatlarini hisobga olishni talab etadi. Dialektik yondashuv bu qarama-qarshilikni vaqt o'lchovlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash orqali hal etishni nazarda tutadi.

Uchinchi ziddiyat global va milliy manfaatlar o'rtasida yuzaga keladi. Ekologik muammolar global xarakterga ega bo'lib, ularni hal etish xalqaro hamkorlikni talab etadi. Biroq har bir davlatning milliy manfaatlari va rivojlanish darajasi ushbu jarayonga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ekologik ratsionallik global va lokal darajalar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan konseptual mexanizm sifatida namoyon bo'ladi [3, 492].

Dialektik yondashuv ekologik ratsionallikni statik tushuncha sifatida emas, balki dinamik rivojlanish jarayoni sifatida talqin etadi. Bu jarayonda miqdoriy o‘zgarishlar sifat o‘zgarishlariga olib keladi, ya’ni ekologik muammolarni hal etish bo‘yicha bosqichma-bosqich chora-tadbirlar oxir-oqibat rivojlanish modelining tubdan o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Shu tariqa ekologik ratsionallik jamiyatning yangi rivojlanish paradigmasiga aylanishi mumkin.

Mazkur yondashuvda ekologik ratsionallik va barqaror rivojlanish o‘zaro dialektik birlikda quyidagi funksiyalarni bajaradi: birinchidan, ular rivojlanishning me’yoriy-chegaraviy parametrlarini belgilaydi; ikkinchidan, qaror qabul qilish jarayoniga axloqiy va ijtimoiy mezonlarni integratsiya qiladi; uchinchidan, tizimli muvozanatni ta’minlash orqali inqirozlarning oldini olishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu dialektik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mamlakatda iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari ekologik muammolar bilan parallel ravishda kechmoqda [9, 41]. Shu sababli ekologik ratsionallikni barqaror rivojlanish strategiyalari bilan uyg‘unlashtirish davlat va jamiyat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi [11, 93].

O‘zbekiston Respublikasida ekologik ratsionallikni rivojlantirish istiqbollari mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari, global ekologik chaqiriqlar va milliy rivojlanish strategiyalari bilan uzviy bog‘liq holda shakllanmoqda. Ushbu jarayon ekologik xavfsizlikni ta’minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish modelini qaror toptirishni nazarda tutuvchi kompleks yondashuvni talab etadi.

Birinchidan, ekologik ratsionallikni rivojlantirishning muhim istiqboli davlat siyosati va iqtisodiy strategiyalarni integratsiyalash bilan bog‘liq. Zamonaviy sharoitda iqtisodiy o‘sish ekologik cheklovlar va imkoniyatlar bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Bu esa “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini keng joriy etish, resurs tejoychi texnologiyalarni rivojlantirish va ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik jihatdan optimallashtirishni talab etadi. Natijada iqtisodiy faoliyatning ekologik samaradorligi oshib, uzoq muddatli barqarorlik ta’minlanadi.

Ikkinchidan, ekologik ratsionallikni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar va raqamlashtirish muhim rol o‘ynaydi. Raqamli monitoring tizimlari, ekologik ma’lumotlar bazalari va sun’iy intellekt asosidagi tahliliy vositalar ekologik boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bu esa ekologik muammolarni aniqlash, prognozlash va oldini olish jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ekologik ta’lim va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish istiqbollarning muhim yo‘nalishidir. Ekologik ratsionallikning ijtimoiy ongda mustahkamlanishi uzluksiz ta’lim tizimi orqali amalga oshiriladi [1, 284]. Maktabdan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan bosqichlarda ekologik bilimlar va qadriyatlarini shakllantirish, shuningdek, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, hududiy ekologik muammolarni kompleks hal etish ekologik ratsionallikni amaliyotga tatbiq etishda ustuvor ahamiyatga ega. Xususan, Orolbo‘yi hududidagi ekologik inqiroz oqibatlarini yumshatish, suv resurslarini samarali

boshqarish va yer degradatsiyasining oldini olish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar zarur [5, 32]. Ushbu yo‘nalishda davlat siyosati, ilmiy yondashuv va jamoatchilik ishtiroki uyg‘unlashishi lozim.

Beshinchidan, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish ekologik ratsionallikni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. Ekologik qarorlar qabul qilish jarayonida ochiqlik va shaffoflikni ta‘minlash, jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va ijtimoiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash ekologik siyosat samaradorligini oshiradi.

Oltinchidan, xalqaro hamkorlikni kengaytirish ekologik ratsionallikni rivojlantirish istiqbollari mustahkamlaydi. Global ekologik muammolarni hal etishda xalqaro tashkilotlar, mintaqaviy tashabbuslar va ilmiy hamkorlik platformalari muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayon milliy tajribani global standartlar bilan uyg‘unlashtirishga imkon yaratadi.

Shuningdek, ekologik ratsionallikni rivojlantirishda aksiologik transformatsiya, ya‘ni jamiyat qadriyatlar tizimini ekologik yo‘nalishda qayta shakllantirish zarurati ham alohida ahamiyatga ega. Ekologik mas‘uliyat, ehtiyotkorlik va barqarorlik tamoyillarining ijtimoiy ongda mustahkamlanishi ekologik siyosatning uzoq muddatli samaradorligini ta‘minlaydi.

Mazkur tadqiqot doirasida ekologik ratsionallik tushunchasi O‘zbekistonning davlat va jamiyat siyosati tizimi kontekstida kompleks ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekologik ratsionallik zamonaviy rivojlanish modelining ajralmas elementi bo‘lib, u iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatning o‘zaro uyg‘unligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Tahlil jarayonida ekologik ratsionallikning nazariy-metodologik asoslari aniqlanib, uning klassik instrumental ratsionallikdan farqli ravishda integrativ va aksiologik xarakterga ega ekanligi asoslab berildi. Shuningdek, mazkur tushuncha davlat siyosati darajasida normativ-huquqiy, institutsional va strategik mexanizmlar orqali amalga oshirilishi ko‘rsatildi. Bu esa ekologik ratsionallikni davlat boshqaruvi tizimining muhim komponentiga aylantiradi.

Jamiyat tizimi doirasida ekologik ratsionallikning shakllanishi ijtimoiy ong, ekologik ta‘lim va fuqarolik jamiyati institutlari bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Ekologik qadriyatlarning jamiyat ongiga singdirilishi va jamoatchilik ishtirokining faollashuvi ekologik siyosat samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

Dialektik yondashuv asosida ekologik ratsionallik va barqaror rivojlanish o‘rtasidagi munosabat tahlil qilinib, ularning o‘zaro bog‘liqligi va qarama-qarshiliklar orqali rivojlanishi ilmiy asosda yoritildi. Bu esa ekologik ratsionallikni statik tushuncha emas, balki dinamik va evolyutsion rivojlanish jarayoni sifatida talqin etish imkonini beradi.

O‘zbekiston sharoitida ekologik ratsionallikni rivojlantirish istiqbollari davlat siyosati va iqtisodiy strategiyalarni integratsiyalash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ekologik ta‘limni rivojlantirish hamda jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish bilan

bog‘liq ekanligi asoslab berildi. Ayniqsa, hududiy ekologik muammolarni kompleks hal etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish ushbu jarayonning muhim yo‘nalishlari sifatida belgilandi.

Umuman olganda, ekologik ratsionallikni davlat va jamiyat siyosati tizimida izchil rivojlantirish O‘zbekistonning barqaror taraqqiyotini ta‘minlash, ekologik xavfsizlikni mustahkamlash va kelajak avlodlar uchun qulay yashash muhitini yaratishning muhim sharti hisoblanadi. Shu bois, ekologik ratsionallikni ijtimoiy-falsafiy paradigma sifatida chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish zamonaviy ilmiy va siyosiy kun tartibining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sachs J. D. The Age of Sustainable Development. – New York: Columbia University Press, 2015. – 543 p.
2. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015. – 41 p.
3. United Nations Environment Programme. Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 708 p.
4. IPBES. Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services. – Bonn: IPBES Secretariat, 2019. – 1148 p.
5. OECD. Green Growth Indicators 2017. – Paris: OECD Publishing, 2017. – 140 p.
6. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. – Washington, DC: World Bank, 2021. – 300 p.
7. United Nations Development Programme. Human Development Report 2020: The Next Frontier – Human Development and the Anthropocene. – New York: UNDP, 2020. – 350 p.
8. European Environment Agency. The European Environment – State and Outlook 2020. – Copenhagen: EEA, 2020. – 500 p.
9. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi. – Toshkent, 2019.
10. Ahmedov H. Barqaror ekologik rivojlanishning ijtimoiy-falsafiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 180 b.
11. Ikromova N. Davlat ekologik strategiyasini moliyalashtirish masalalari. – Toshkent: Moliya, 2021. – 132 b.
12. Qo‘ldoshev A. Ekologik siyosat va barqaror rivojlanishning institutsional asoslari. – Toshkent: Adolat, 2020. – 210 b.